

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИЙ ПАРАМЕТР КОНЦЕПТУ «ЩЕДРИСТЬ» У БРИТАНСЬКІЙ, НІМЕЦЬКІЙ, УКРАЇНСЬКІЙ І РОСІЙСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРАХ

Стаття присвячена висвітленню морально-етичного параметра концепту-регулятиву «Щедрість» у британській, німецькій, українській і російській лінгвокультурах. Вивчення цього концепту на матеріалі як близькоспоріднених, так і віддаленоспоріднених мов в аспекті зіставної лінгвокультурології становить наукову новизну запропонованої розвідки.

Ключові слова: зіставна лінгвокультурологія, концепт, морально-етичний параметр, щедрість, скупість.

Одним із ключових завдань сучасної науки про мову є осмислення мовних і мовленнєвих фактів крізь призму лінгвокультурологічних методів дослідження та за допомогою концептного аналізу базових понять, які формують мовну картину світу (МКС). Цей новий підхід до вивчення мови й культури тієї чи іншої спільноти ґрунтується на безпосередньому зв'язку поняттєвої (когнітивної, концептної) картини світу з мовною, оскільки в результаті відображення фізичного світу крізь призму понять, сформованих на основі уявлень людини, що надходять за допомогою органів чуття та проходять через її свідомість, як колективну, так і індивідуальну, формується поняттєва картина світу¹, а та частина поняттєвої картини, що є комунікативно значущою, зазнає мовної концептуалізації. Так формується МКС, яка вважається емпірично адекватною, щоб на основі її вивчення простежити механізм, умови й результат процесу інтерпретації людиною навколишньої дійсності. Саме ідея мовної концептуалізації лежить в основі сучасної лінгвістичної парадигми, спрямовуючи евристичні зусилля представників різних напрямів: лінгвокультурологів, лінгвокогнітивістів, психолінгвістів, етнолінгвістів. При цьому невід'ємною властивістю визнається етноспецифічність мовної концептуалізації, що фіксує особливий спосіб сприйняття світу, в якому втілюється колективна філософія нації.

З огляду на зазначене, будь-яка МКС являє собою «діалектику спільного й національно-специфічного у пізнанні світу»², тому особливу верифікативну значущість мають розвідки, зокрема і наша, виконані в руслі нового зіставно-лінгвокультурологічного підходу³, що, власне, й визначає актуальність запропонованого дослідження. Важливо при цьому зазначити, що наявність культурно-

¹ Тер-Минасова С. Г. *Язык и межкультурная коммуникация*. — М., 2004. — С. 47.

² Радбиль Т. Б. *Основы изучения языкового менталитета*. — М., 2010. — С. 44.

³ Див. про це: Мизін К. І. Усталені порівняння англійської, німецької, української та російської мов в аспекті зіставної лінгвокультурології : Автореф. дис. ... д-ра філол. наук. — К., 2012. — 32 с.

мовної специфіки не нівелює дії культурно-мовних універсалій, а вони перебувають у комплементарних відношеннях⁴. Тому вивчення мовного матеріалу, який вербалізує певний фрагмент матеріального / чуттєвого світу в різних культурах, дає змогу виявити характер цього співвідношення.

Завданням нашого дослідження є встановлення спільних і специфічних моментів у сприйнятті носіями англійської, німецької, української та російської мов таких морально-етичних універсалій, як щедрість і скупість. Зазначені риси (властивості) людини відносимо до універсальних констант, що засвідчують численні філософські, художні та релігійні джерела різних культур, які возвеличують щедрість і засуджують скупість протягом усього існування людства. Це підтверджує, зокрема, й вивчення фразеологічного матеріалу, бо семантико-когнітивний і лінгвокультурологічний аналіз фразеології дає змогу визначити, які вияви щедрості й скупості однаково актуальні в зіставлюваних лінгвокультурах, а які зумовлені національними культурними, історичними, соціальними, релігійними чинниками конкретного соціуму. Тому метою пропонованої статті є встановлення морально-етичного параметра концепту-регулятиву⁵ «Щедрість» у британській, німецькій, українській і російській лінгвокультурах. Вивчення цього концепту на матеріалі як близькоспоріднених, так і віддаленоспоріднених мов в аспекті зіставної лінгвокультурології становить наукову новизну цього дослідження.

Необхідно зауважити, що відповідний аналіз зазначеного параметра дихотомічно-опозиційної пари — концепту «Скупість» — ми здійснили в попередніх розвідках, оскільки слушно було розпочати дослідження з негативного полюса бінарних концептів «Щедрість» — «Скупість», адже, як відомо, свідомість людини категоризує й концептуалізує насамперед ті об'єкти і явища, які створюють їй життєвий дискомфорт або навіть несуть у собі небезпеку для її життя. Такі об'єкти / явища набувають, як правило, неабиякої лінгвокультурної значущості. Відповідно все негативне щільніше й детальніше номінується в мові. Навпаки, позитивні явища / предмети фізичного або ідеального світу не мають, як правило, такої щільної номінації. Так, концепт «Generosity» (щедрість), попри свою значущість серед морально-етичних концептів англосаксів, не мав абстрактного імені у давньоанглійській мові. Підтвердженням його значущості слугував мотив обдаровування, який є одним з провідних мотивів англосаксонського епосу⁶.

Важливою для побудови концепції нашого дослідження є наявність етимологічного мотиву «дарування (давання)» і в німецькому концепті «Freigebigkeit» (щедрість), що створює контраст зі слов'янськими мовами, зокрема українською та російською, де в основі концептів укр. «Щедрість» і рос. «Щедрость» лежать мотиви «розколювання на дрібні частини» та «розщеплення»: іє. **(s)k(h)ed-* («розколювати на дрібні частини; розщеплювати»)⁷. Так, другий компонент *-geb-* мор-

⁴ Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология: ценностно-смысловое пространство языка. — М., 2012. — С. 179.

⁵ Він входить до системи понять, що формують морально-етичні суспільні підвалини.

⁶ Поняття «beah-gifu» і словосполучення *hringa gedāles* (досл. роздавання дарів, перстнів) найчастіше з'являлися в поемах, репрезентуючи концепт «Generosity». При цьому ми лише умовно говоримо про сформованість морально-етичних концептів англосаксів, оскільки абстракції останніх принципово відрізнялися від абстракцій сучасної людини, тому що такі концепти не осмислювалися поза предметними сутностями — конструктами прототипної ситуації, у якій виявлявся той чи інший морально-етичний принцип. Основною прототипною ситуацією вияву щедрості було роздавання конунгом після битви дарів своїм вірним воїнам.

⁷ Черных П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка. — М., 1999. — Т. 2. — С. 431.

фосемантично мотивованої композити *freigebig* виявляє чіткий зв'язок з рукою та її функціями, зокрема даванням, віддаванням, даруванням тощо. *Geben* (двн. *geban* «подавати; дарувати; віддавати») є спільногерманським словом, спорідненим з лат. *habere* («тримати»), яке має індоевропейський корінь **ghabn-*, **ghab-*, **ghap-* («мати, володіти»). Германська лексема отримала протилежне до цього кореня значення, що можна пояснити звуковою подібністю *geban* з іє. **do-* («давати») ⁸. Відповідно *freigebig* — «той, хто охоче дарує; великодушний; щедрий» — утворене з нвн. *gebīg, gābig* зі значенням «той, хто охоче дає».

Отже, наша концепція ґрунтується на припущенні, що верифікаційно надійний полілінгвальний контрастивний аналіз універсальних концептів, які репрезентують людські чесноти й пороки, а особливо дихотомічно-опозиційну пару «щедрість» — «скупість», можна здійснити на основі моделі, запропонованої ще 1936 р. П. Гельвігом ⁹, де він розташував ціннісні / антиціннісні поняття у вигляді чотириполярної схеми (квадрата цінностей). Його ідея набула нині подальшого розвитку і в психології ¹⁰, і в лінгвістиці в межах проекту «Етнічні концепти та ментальні культури», який розробляється групою шведських мовознавців ¹¹. Метою цього проекту є, з одного боку, виявлення відображення системності об'єктивної дійсності в царині мови того чи іншого етносу, а з другого боку, — опрацювання моделі для осмислення між- і внутрішньомовних відмінностей. Ця мета, як бачимо, певною мірою збігається з метою запропонованого дослідження.

Слід наголосити, що ми подаємо цю модель в адаптованому для нашої концепції вигляді, змінивши певну термінологію. Припущення, на якому ґрунтується ця модель, таке: у кожній лінгвокультурі існує впорядкована за принципом бінарної антонімічності система взаємозумовлених (ціннісних) настанов (відношень (ставлень), поведінки) та способів їх осмислення ¹². Як і в кожній системі, частина її елементів спрямована від центру на периферію (екстраспрямовані елементи, які прагнуть «відкрити» систему, «вийти» за її межі), а частина — від периферії до центру (інтраспрямовані елементи, що «закривають» систему, «тримають / утримують» її). Оскільки концепти «Щедрість» — «Скупість» тісно взаємодіють з концептами «Ощадливість» — «Марнотратство», які також утворюють дихотомічну опозицію на осі *чеснота* — *порок*, то екстраспрямованими елементами, або екстраспрямованими концептами (е-концептами), системи «Відношення до власності» є концепти «Щедрість» і «Марнотратство» (мотиви: «давати», «відкритий»), а інтраспрямованими елементами (інтраспрямованими концептами — і-концептами) — «Скупість» і «Ощадливість» (мотиви: «брати», «тримати», «утримувати»; див. рис. 1).

В екстраполяції на людину горизонтальні осі позначають її поведінку, спрямовану назовні («давати», «відкритий» тощо) та всередину («брати», «утримувати», «закритий» тощо), а вертикальні осі виражають квантитативне відношення, а точніше — порівняння закріпленої в певній лінгвокультурі норми щодо досліджуваних морально-етичних якостей людини з аномальними виявами останніх (занадто перевищений квантитативний рівень цих якостей). Доцільність

⁸ Etymologisches Wörterbuch des Deutschen / Bearb. von W. Pfeifer u.a.— Berlin, 1989.— S. 512.

⁹ Helwig P. Charakterologie.— Leipzig ; Berlin, 1936.— S. 60.

¹⁰ Див., наприклад: Schulz von Thun F. C. Miteinander reden 2. Stile, Werte und Persönlichkeitsentwicklung. Differenzielle Psychologie der Kommunikation.— Hamburg, 1999.— 304 S.

¹¹ Див. про це: Malmqvist A. SPARSAMKEIT und GEIZ, GROSSZÜGIGKEIT und VERSCHWENDUNG. Ethische Konzepte im Spiegel der Sprache.— Umeå, 2000.— S. 11–14.

¹² Ibid.— S. 13.

Рис. 1. Схематичне представлення моделі кореляції концептів морально-етичної концептосистеми «Відношення до власності» за принципами «відкритий — закритий» і «норма — перевищення норми»

вивчення наведених вище концептів на основі цієї моделі вбачається й з огляду на те, що дієслова *давати* — *брати* та *тримати* — *відпускати* належать до семантичних примітивів у розумінні А. Вежицької¹³, тобто до культурно-нейтральної метамови, яка при зіставних дослідженнях, зокрема в нашому випадку, може виступати як *tertium comparationis*.

Показово, що аналіз фактичного матеріалу на основі моделі кореляції концептів морально-етичної концептосистеми «Відношення до власності» за принципом «відкритий — закритий» виявив такий лінгвокультурний контраст образно-мотиваційного наповнення концепту «Щедрість» у британській, німецькій, українській і російській лінгвокультурах: у германських — британському й німецькому — мовних соціумах в основі е-концептів брит. «Generosity» і нім. «Freigebigkeit», крім «давати» та «дарувати», лежить мотив «відкритий», напр.: англ. *open hand* (досл.: відкрита рука) — «щедра рука»¹⁴; нім. *eine offene Hand haben* (досл.: мати відкриту руку) — «мати щедру руку, бути щедрим», а в німецькій спільноті ще й мотив «великий», де лексема *Großzügigkeit* («великодушність; щедрість») фактично витісняє нині лексему *Freigebigkeit* («щедрість»)¹⁵. Натомість основним мотивом формування е-концептів укр. «Щедрість» і рос. «Щедрость» в українській і російській лінгвокультурах також стала просторова орієнтація, але інша — широчінь, напр.: укр. *широка душа / широке серце* — «1) хто-н. чуйний, щедрий, щирий; 2) чуйна, щедра, щира вдача у кого-н.»; рос. *широкая натура* — «про щедру людину»¹⁶.

У зв'язку з викладеним вище слід зазначити, що концепту «Щедрість» в усіх чотирьох зіставлених лінгвокультурах властивий ще один спільний мотив — «милість» / «милосердя», який засвідчує тісний зв'язок цього концепту з концептами «Милість» і «Милосердя». Цей зв'язок має біблійні витoki, а саме спільний первинний концепт «Милість Божа». У текстах Біблії сформувалося й загальне поняття для добродесних рис людини, зокрема щедрості, — «чеснота» / «чесноти»¹⁷, хоча чесноти ще з античних часів стали основним поняттям філософії моралі, де у працях Платона й Арістотеля були закладені базові підвалини цього поняття¹⁸.

¹³ Див., напр.: *Wierzbicka A. Semantics, Culture, and Cognition. Universal Human Concepts in Culture-Specific Configurations.*— Oxford ; New York, 1992.— 496 p.

¹⁴ Також *open-handed* — «щедрий; відкритий; прямий».

¹⁵ Пор. укр. *великодушність*; рос. *великодушие*.

¹⁶ Лінгвокультурну значущість концептозв'язку «Щедрость» — «Широта» в носіїв російської мови проаналізуємо далі.

¹⁷ Пор. англ. *virtue*; нім. *Tugend*; рос. *добродетель*.

¹⁸ Саме ці мислителі вбачали мотив добродесного способу життя у вихованні досконалої особистості, яка може досягти найвищої форми радості й щастя за допомогою відповідаль-

У Біблії ж, наприклад у перекладах М. Лютера, поняття «чеснота» зустрічається часто для позначення мудрості й сили Бога. Щодо «щедрості», то в період Реформації це поняття значною мірою набуло релігійно-моральних нашарувань, оскільки воно розглядалося як засіб для досягнення добра, а разом з цим і милості Божої, що підтверджує і аналіз фактичного матеріалу, напр.: англ. *It is more blessed to give than to receive* (досл.: Давати — це блаженніше, ніж брати); нім. *Wer Armen gibt, gibt Gott* (Хто дає бідним, дає Богу); *Geben ist seliger denn nehmen* (досл.: Давати — це блаженніше, ніж брати)¹⁹. Як бачимо, в уявленнях християн чітко простежується думка, що добровільне давання / дарування іншим чого-небудь зі своєї власності має позитивний вплив і на того, хто дає / дарує, оскільки останній отримує благословіння Боже. Слід зазначити в цьому зв'язку, що для німецької свідомості актуальною є асоціація щедрості з неширокою людиною, яка лише на словах є щедрою, а насправді — скупкою, напр.: *Nehmen ist seliger als Geben, sagen die Klosterherren* (досл.: Ченці кажуть: брати — це блаженніше, ніж давати); *Wer viel verspricht, gibt wenig* (досл.: Хто багато обіцяє, дає мало); *Mancher gibt mit dem Munde und nimmt mit beiden Händen* (досл.: Багато хто дає ротом, а бере обома руками)²⁰.

Щоб спонукати до щедрості, у пареміях, переважно німецьких, наголошується, що той, хто дає / дарує, може розраховувати на такі позитивні наслідки: зміцнення дружніх стосунків, захист від недобррозичливості (зздрості) та віддачу (взаємну послугу) у складних ситуаціях, напр.: англ. *Whoever refreshes others will be refreshed* (досл.: Хто підтримає інших, того й самого підтримають); нім. *Geschenke halten die Freundschaft warm* (досл.: Подарунки підтримують дружбу); *Eine Hand, die schenkt, wird nicht gekränkt* (досл.: Руку, яка дарує, не ображають); *Es ist unverloren, was man guten Freunden gibt* (досл.: Те, що дають друзям, не втрачається); *Gibst du deinem Vieh, so gibt es dir wieder* (досл.: Якщо ти даєш своїй худобі, то вона тобі поверне); *Geben macht Leben* (досл.: Давання робить життя); *Gebende Hand hat viele Freunde* (досл.: У тієї руки, що дає, багато друзів); рос. *Дающая рука не отболит, берущая не отсохнет; Жалеть вина — не видать гостей; Для любимого дружка — и серёжку из ушка*. Утім, щедрість ніколи не зробить того, хто дає / дарує, бідним, напр.: англ. *A generous person will prosper* (досл.: Щедрий буде процвітати); *We make a living by what we get, but we make a life by what we give* (досл.: Ми існуємо задяки тому, що отримуємо, але ми живемо тим, що даємо); *Generosity does not make a man poorer* (досл.: Щедрість не робить людину бідною); нім. *Almosen macht keinen leeren Beutel* (досл.: Милостиня не спустошує гаманця); *Vom Geben wird der Speicher nicht leer* (досл.: Від давання комора не спустошується).

Прикметно, що щедрість для того, щоб бути максимально ефективною та заслуговувати на похвалу, пов'язана, як правило, з виконанням таких умов: 1) щедре давання / дарування не терпить зволікань, обіцянок; 2) той, хто дає / дарує, повинен робити це лише з великим бажанням, напр.: англ. *A generous person forgets what he gives and remembers what he receives* (досл.: Щедра людина забуває, що вона віддає, але пам'ятає, що отримує); *The best act of generosity is that which is quickly done* (досл.: Найкращим виявом щедрості є той, який зроблено швидко); нім. *Doppelt gibt, wer gleich gibt* (досл.: Хто дає відразу, дає вдвічі

ності за самого себе та за інших (Norman R. The Moral Philosophers. An Introduction to Ethics.— Oxford, 1998.— P. 8).

¹⁹ Пор. рос. *Кто сырых напитает, того Бог знает; Однем нагих, обуем босых; наркомим алчных, напоим жадных, проводим мертвых — заслужим небесное царство*.

²⁰ Пор. рос. *Щедр на слова, да скуп на дела*.

більше); *Wer gern gibt, behält genug* (досл.: Хто охоче дає, залишає (зберігає) достатньо); *Besser eine Unze geben als einen Zentner versprechen* (досл.: Краще дати унцію, ніж пообіцяти центнер); укр. *Вели Бог подати, не вели Бог просити*; рос. *Вели Бог подать, не вели Бог брать*; *Делай добро и бросай его в реку*. При цьому комплементарна дихотомія, у якій перебувають згадані вище е- та і-концепти «щедрість» — «скупість», передбачає і наявність точки рівноваги на векторі «давати» — «брати», про що згадував ще Арістотель при розмежуванні чеснот і пороків, напр.: нім. *Nehmen ist leichter als geben* (досл.: Брати легше, ніж давати); *Mancher nimmt's mit Scheffeln und gibt mit Löffeln* (досл.: Багато хто бере лопатами, а дає ложками); *Wer nicht gibt, der nimmt nicht* (досл.: Хто не дає, той не бере); укр. *Любиш брати, умій і сам давати*; рос. *Беручи, рука не приберется, а даючи придается*.

У східнослов'янських лінгвокультурах, зокрема українців і росіян, уявлення про щедрість також співвідносилися з таким поняттям християнської моралі, як «милосердя», що вимагало дотримання відомої заповіді «Полуби ближнього свого, як самого себе», тому щедрість полягала у творенні добра іншим, а не собі²¹. При цьому акцентувався не матеріальний бік щедрості (чим допомагати, що дарувати, скільки давати), а те, як це зробити, з яким почуттям. Щедрість уважалася основою життя, оскільки саме за це можна було отримати допомогу від Бога, яка передбачала не лише матеріальні, але й духовні блага — отримання Царства Божого після смерті, напр.: укр. *У вікно подати — Богу подати; Не дивися, кому подаєш милостиню*; рос. *Подавая милостыню в окно, отворачивайся и молись иконам; Пост приводит ко вратам рая, а милостыня отверзает их*.

Як українці, так і росіяни вважали, що та людина, яка отримувала більше прибутку, мала виявляти й більше милосердя, бути щедрішою, напр.: укр. *Багатство без щедрості — все одно, що дерево без плодів; Хто багатий, той не любить дати*; рос. *Богат, как Крез, а живет, как пес; Скупые, что пчелы: мед собирают, да сами умирают; Богат, как ильинский сот, а живет, как скот*. Як бачимо, багатій людині важче було набути репутації щедрої, ніж бідній²², бо сама сутність багатства суперечила православним основам щедрості, а прагнення до матеріального (земного) багатства засуджувалося. Навпаки, небажання ділитися сприяло виникненню скупості, а жага до матеріального розвивала жадібність. Скупість в уявленнях представників української та російської лінгвокультур була хворобливою пристрастю, тому скупа людина вважалася хворою, перетворюючись на ницу, дріб'язкову, замкнену на цій проблемі особистість. На протигагу щедрості, скупість ґрунтувалася на відсутності любові до ближнього, на пристрасті до земного, напр.: укр. *Від користі серце кам'яне; Сам не їсть і другому не дає; На тобі, небоже, що мені негоже*; рос. *Собака на сене лежит, сама не ест и скотине не дает; Чур одному: не давать никому; Звали гостей, да посадили глотать костей; Торovatому Бог дает, а у скупого черт таскает*. Ця поведінка засуджувалась оточенням, оскільки, згідно з християнським світоглядом, така людина порушувала його негласні закони.

Негативне сприйняття скупості у східних слов'ян надало певного негативу, особливо в росіян, і «бережливості» як спорідненому поняттю²³. «Бережливість» може трансформуватися в ще негативніше поняття — «дріб'язковість».

²¹ Долевец С. Н. Динамика морально-этических концептов «Скупость» и «Щедрость» в русском литературном языке XIX — начала XXI веков : Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — Ростов н/Д, 2008. — С. 16.

²² Пор. укр. *Бідний — завжди щедрий*.

²³ Дуже близькими є ще «ощадливість» та «економність», які відрізняються лише незначними відтінками значення.

Проте бережливим потрібно було бути, щоб вижити у важких економічних умовах, напр.: укр. *Хто дбає, той і має; Запасливий горя не терпить*; рос. *Маленька добычка, да большой бережешь — век проживешь; Копейка к копейке — проживет и семейка*. При цьому одним із засобів досягнення об'єкта жаги була корисливість, спрямована на отримання вигоди (користі) за допомогою різних, часто не зовсім порядних, засобів. Негативно сприймався представниками української і російської лінгвокультур крайній вияв щедрості — марнотратство, яке передбачало задоволення своїх потреб, як правило, за чужий рахунок, напр.: укр. *Щедрий на батьківські гроші*; рос. *Отцам копится, а деткам сорится; Пришло молодцу к одному концу*. В українській і російській мовах існують навіть окремі лексеми, які різко пейоративно позначають це поняття — укр. *гайнування* та рос. *мотовство*. Слід зазначити, що поняття, з одного боку, «бережливість», «ощадливість», «економність», а з другого, — «корисливість» є різними за спрямуванням поведінки людини, тому перші представляють і-концепт «Скупість», а друге — е-концепт «Жадібність». Дріб'язковою може бути як скупа, так і жадібна людина.

Слід наголосити, що аналіз фактичного матеріалу дав змогу встановити хибність деяких автостереотипів щодо поняття «щедрість», передусім росіян. Так, дослідники російської МКС²⁴ стверджують, що концепти «Щедрість» і «Скупість» виявляють у російському мовному соціумі особливі етнокультурні смисли, що, власне, і не викликає заперечень, бо будь-який, навіть універсальний, концепт містить етноспецифічні смисли. Представники російської лінгвокультури, на думку цих науковців, досить чітко усвідомлюють свою схильність до щедрої поведінки, уважаючи її своєю традиційною рисою. Цей автостереотип міцно закріпився в мовній свідомості носіїв російської мови, напр.: *щедрая душа* — «про щедрю людину»²⁵; *дать что-л. щедрой рукой* — «щедро дати, не скупитися»; *щедрое сердце* — «про добру, щедрю людину». Зміст концепту «Щедрость» співвідноситься у росіян, з одного боку, з такими поняттями, як «релігійність», «соборність», «чуйність», а з другого, — «широта», «великодушність», «хлібосольство»²⁶. Відповідно одним з мотивів, який повторюється у значенні численних лінгвоспецифічних російських лексичних одиниць і фразеологізмів, є «добре, коли людина безкорислива й навіть неощадлива» (концепти «Мелочность», «Широта», «Размах», «Удаль» та ін.), а також — «недобре, коли людина діє з міркувань практичної вигоди» (концепти «Расчетливый», «Мелочный», «Размах» та ін.)²⁷.

Передумовою для подібних пошуків, а разом з цим і висновків російських мовознавців слугують праці російських релігійних філософів, зокрема В. С. Соловйова, який уважав щедрість рисою, що споконвічно властива росіянам, розмежовуючи її з великодушністю та безкорисливістю на основі наявності в щедрості такого критерію, як «альтруїзм»²⁸. Утім, незрозуміло, як згаданий філософ

²⁴ Див., наприклад: *Зализняк А. А., Левонтина И. Б., Шмелев А. Д.* От авторов // Ключевые идеи русской языковой картины мира : Сб. статей.— М., 2005.— С. 9–13; *Шмелев А. Д.* «Широта русской души» // Логический анализ языка : Языки пространств.— М., 2005.— С. 357–367.

²⁵ Пор. знаменитий слоган компанії Nestle: *Россия — щедрая душа!*

²⁶ Принагідно зазначимо, що ці якості властиві не лише росіянам, а, зокрема, й українцям, що ми доведемо у подальших розвідках.

²⁷ *Зализняк А. А., Левонтина И. Б., Шмелев А. Д.* Знач. праця.— С. 11; *Шмелев А. Д.* Знач. праця.— С. 300.

²⁸ *Соловьев В. С.* Оправдание добра. Нравственная философия // Соловьев В. С. Сочинения : В 2 т.— М., 1988.— Т. 1.— С. 194.

тлумачив поняття «безкорисливість», оскільки семантичний обсяг останнього обо'язково містить сему «альтруїзм».

Ще одну виразну особливість російські лінгвокультурологи вбачають у вияві щедрості й скупості в діях однієї людини, що вони пояснюють схильністю росіян до крайнощів, до поєднання в їхній поведінці протилежних мотивів, оскільки щедрість у свідомості носія російської мови співвідноситься зі світом «горного», тому належить до позитивних якостей, а скупість — зі світом «дольного», який має однозначно негативну оцінку. Прагнення ж росіян до максималізму наповнює концепт рос. «Щедрість» такими смислами, як некорисливість, марнотратство, а концепт рос. «Скупість» — дріб'язковість²⁹. Утім, аналіз фактичного матеріалу свідчить, що концепт «Щедрість» тісно пов'язаний з концептом «Марнотратство», а концепт «Скупість» — з концептом «Дріб'язковість» і в інших зіставлюваних лінгвокультурах, зокрема германських, напр.: англ. *A penny soul never came to twopence* (досл.: Однопенсова душа ніколи не добиралася до двопенсової); *to shave an egg* (досл.: голити яйце) — «про поведінку скупого»; нім. *Der Geizige möchte die Laus um den Balg schinden* (досл.: Скнара хотів би і з воші зідрати шкуру); укр. *За копійку аж труситься*; *Убогому мало чого бракує, а захланному — всього*; *Скупий ладен з воші чоботи пошити*.

«Щедрість» росіян безпосередньо й тісно пов'язана зі ще одним важливим для них поняттям — «широта / ширь». «Широка людина — це людина, яка любить широкі жести, діє з розмахом і, можливо, яка навіть живе на широку ногу. Іноді також уживають вираз *людина широкої душі*. Це *щедра* й *великодушна* людина, яка не схильна до *дріб'язковості* [...] Її *щедрість* і *хлібосольство* іноді можуть навіть переходити у *неощадливість* та *марнотратство*. Однак важливо, що в системі етичних оцінок, властивих російській мовній картині світу, *широчінь* у такому розумінні — це в цілому позитивна якість»³⁰. Відповідно усталене словосполучення *широкая душа* російські лінгвісти вважають специфічним для російської МКС, бо компонент «широкий» співвідноситься з просторовим кодом культури, а в російському менталітеті категорії простору містять особливий зміст. Так, дослідники російського менталітету стверджують, що широчінь характеру росіян провокується величезними просторами російської землі³¹, оскільки із зовнішнього, позитивно-наукового погляду ці простори становлять географічний чинник російської історії, проте з глибшої, внутрішньої точки зору самі ж простори можна розглядати як внутрішній, духовний факт у російській долі. Тому, на думку М. О. Бердяєва, «російська душа забита (в оригіналі: *ушиблена*. — К. М., О. П.) широчінню»³². Цитовану нами метафору сам філософ пояснює так: широчінь спричиняє той хаос російської душі, з яким важко впоратися навіть самим росіянам. Це, власне, і робить незрозумілим російський характер для більшості європейців, бо в російській людині немає вузькості європейця, який концентрує свою енергію на невеликому просторі душі, немає розважливості, економії простору й часу. Влада широчіні над російською душею породжує цілу низку російських недоліків: російську лінь, безтурботність, брак ініціативи, нерозвинуте почуття відповідальності та антипрагматичну спрямованість ментальності³³. Рос. *широкие жесты, широкие взгляды, жизнь на широкую ногу* можуть призвести до крайнощів, надмірностей та розгулу. До

²⁹ Долевец С. Н. Знач. праця.— С. 13.

³⁰ Шмелев А. Д. Знач. праця.— С. 51.

³¹ Див., наприклад: Бердяев Н. А. Судьба России.— М., 1990.— 346 с.

³² Там же.— С. 63.

³³ Бердяев Н. А. Судьба России (Опыты по психологии войны и национальности).— М., 2007.— С. 14.

того ж відомий «російський бунт» є також наслідком надмірної *широты русской души*.

Однак дозволимо собі не погодитися з дещо поспішними висновками російських лінгвістів стосовно виняткової специфічності словосполучення *широкая душа* в російській МКС, оскільки концепт «Широчінь» є лінгвокультурно значущим і для українського мовного етносу³⁴. Вище ми вже згадували про *широкую душу* та *широке серце* українців, які можуть жити на *широкую ногу*, тобто розкішно, багато, без будь-яких обмежень, часто роблячи при цьому *широкі жести*.

Дещо некоректним є також висновок, що схильність до щедрості як здатності дарувати подарунки чітко відображена в буденній російській свідомості, бо це підтверджує, на думку російських дослідників³⁵, той факт, що переддень Нового року називався *щедрец* або *щедрий вечер*, коли *щедрованцы* ходили ватагами по домівках, щоб з піснями *щедровать*, вітаючи та бажаючи всякого добра. Однак дозволимо собі не погодитися з цим, бо така сама традиція (як, власне, і мовні номінації) існує також в інших східнослов'янських народів, зокрема українців. Тим більше, що на подарунок потрібно було відповідати, як правило, ще дорожчим *отдарком*³⁶, а це вже свідчить про наявність у концепті «Щедрість» не лише альтруїстичних, але й корисливих смислів.

Та й самі російські лінгвісти³⁷ дійшли висновку, що одне з найчастотніших визначень російського національного характеру — словосполучення *русская щедрость* — є значною мірою суперечливим. Причому емоційні конотації, які супроводжують похідні поняття «широчінь російського характеру» та «розмах російської щедрості», істотно різняться, аж до протилежних, напр.: 1) «Безпрецедентний випадок щедрості “широкої російської душі” стався днями в італійському містечку Чінкуале провінції Тоскана. Там компанія росіян з чотирьох чоловік залишила офіціанту ресторану чайові у розмірі 4,2 тисячі євро ...»³⁸; 2) «І нехай кажуть, що, мовляв, ми — найщедріші люди, факти розкидання грошей — це тільки ще один доказ тієї самої жадібності, так би мовити, жадібності навпаки, але все-таки це жадібність, а не щедрість»³⁹; 3) «Є реклама цукерок: “Росія — щедра душа!” Це неправда. Люди у нас жадібні [...] Росіяни давно не щедрі, вони давно не кращі солдати, вони давно не добрі, вони далеко не найкращі спортсмени ...»⁴⁰. Як бачимо, простежується полярність оцінок самих росіян щодо тих якостей, які іноземці традиційно їм приписують. Підтверджує це й аналіз російських і західноєвропейських електронних ЗМІ⁴¹, який дає змогу впевнено констатувати, що твердження про російську широчінь і щедрість є не такими беззастережними, як здавалося раніше. При цьому змінився навіть власне російський погляд на цю проблему, оскільки зараз самі росіяни з певною часткою іронії говорять про стереотип *щедрий русский*. До того ж вони не можуть однозначно, по-перше, кваліфікувати себе як таких, а по-друге, оцінити цю якість як позитивну. Це доводить, що росіяни занадто перебільшують значу-

³⁴ Див., наприклад, про зв'язок концептів «Широчінь» і «Степ»: *Сфименко О. Є.* Концепт СТЕП в українській мові: словникова, текстова і психолінгвістична парадигма : Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — Х., 2005. — 19 с.

³⁵ Див., наприклад: *Семёнова Н. В.* Щедрость широкой русской души // Acta Nitriensia 11: Zb. Filozof. fakulty UKF v Nitre. — Nitra, 2009. — S. 239–241.

³⁶ Пор. прислів'я *Любишь подарки, люби отдарки*.

³⁷ Див., наприклад: там же. — С. 235–237.

³⁸ <http://travel.newsru.com/article/31aug2009/4terustip>.

³⁹ <http://www.gazeta.ru/money/2008/12/12>.

⁴⁰ *Лимонов Э.* Контрольный выстрел. — http://royallib.ru/book/eduard_limonov/kontrolniy_vistrel.

⁴¹ *Семёнова Н. В.* Знач. праця. — С. 237–239.

щість щедрості як виключно риси їхнього національного характеру. Тим більше, що існує *українська щедрість, східна щедрість, грузинська щедрість, фламандська щедрість, голландська щедрість* та ін.

Ці зміни в морально-етичних концептосферах східнослов'янських лінгвокультур відбуваються, як ми вже зазначали в попередніх розвідках, унаслідок сьогоденної тотальної глобалізації, міжкультурного симбіозу та міжкультурного «сплаву». Упровадження принципів суспільства споживання у слов'янських країнах характеризується значним когнітивним дисонансом — конфліктом наявних моральних цінностей із запозичуваним способом життя. Цінності, характерні для слов'ян на початку ХХ ст. — бережливість, самопожертвування, працелюбність, — суперечать утилітарному ставленню до навколишнього світу, властивому для суспільства споживання⁴², що викликає значний ціннісний конфлікт і зміну смислового наповнення морально-етичних концептів, зокрема й концепту «Щедрість».

Таким чином, у пропонуваній розвідці ми встановили морально-етичний параметр концепту-регулятиву «Щедрість» у британській, німецькій, українській і російській лінгвокультурах. Виявлено, що в основі концептів брит. «Generosity» і нім. «Freigebigkeit» лежить етимологічний мотив «дарування (давання)», що створює контраст з українською та російською мовами, де концепти укр. «Щедрість» і рос. «Щедрость» ґрунтуються на мотивах «розколювання на дрібні частини» та «розщеплення». Це дає змогу висунути припущення, на якому базується модель кореляції концептів морально-етичної концептосистеми «Відношення до власності» за принципами «відкритий — закритий» і «норма — перевищення норми»: у кожній лінгвокультурі існує впорядкована за принципом бінарної антонімічності система взаємозумовлених ціннісних настанов та способів їхнього осмислення. За цією моделлю «Щедрість» кваліфікується як екстраспрямований концепт (е-концепт), оскільки він містить мотиви «давати» (також «віддавати», «дарувати») та «відкритий» (також «великий», «широкий»). При цьому мотив «відкритий» є лінгвокультурно специфічним для британців і німців, а мотив «широкий» — для українців і росіян.

Аналіз фактичного матеріалу дозволив також виявити хибність деяких автостереотипів, зокрема *русская щедрость*. Доведено, що росіяни занадто перебільшують значущість щедрості як виключно риси їхнього національного характеру, оскільки вони не можуть однозначно, по-перше, кваліфікувати себе як справді щедрих, а по-друге, оцінити щедрість як позитивну якість (рису). Встановлено, що такі зміни в морально-етичній концептосфері представників російської лінгвокультури відбуваються внаслідок глобалізації.

Перспективу цього дослідження ми вбачаємо у виявленні лінгвокультурних особливостей організації номінативних полів бінарних концептів «Щедрість» — «Скупість» у британській, німецькій, українській та російській лінгвокультурах.

K. I. MIZIN, O. O. PETROV

MORAL-ETHICAL ELEMENT OF THE CONCEPT «GENEROSITY» IN BRITISH, GERMAN, UKRAINIAN AND RUSSIAN LINGUOCULTURES

The article deals with elucidating moral-ethical element of the concept-regulatives «Generosity» in British, German, Ukrainian and Russian linguocultures. Analysis of this concept on the material of both closely related and remote languages in the aspect of contrastive linguoculturology is a scientific novelty of the suggested research.

Keywords: contrastive linguoculturology, concept, moral-ethical element, generosity, stinginess.

⁴² Гусакова Т. Ф. Мораль: трансформация аксиосферы // Этика, мораль, нравственность: Россия и современный мир : Материалы симпозиума. — Тюмень, 2006. — Ч. 1. — С. 89.